

Olha Ałbuł, Olha Soroka

Narodowy Uniwersytet Lwowski

BUŁGARSKO-POLSKIE PARALELE W ROZWOJU SYSTEMU FONETYCZNEGO – WYMOWA SPÓŁGŁOSKI [ɫ]*

Badanie dynamiki procesów i tendencji rozwojowych we współczesnych językach ma priorytetowe znaczenie w językoznawstwie. Zainteresowanie badaczy coraz częściej kieruje się na uzus, ponieważ ten daje wyobrażenie o realnej sytuacji językowej i pokazuje rzeczywisty stan odmiany mówionej języka.

W ostatnich latach w bułgarskiej komunikacji ustnej jest śladowy i konsekwentny proces fonetyczny – masowe praktykowanie, na razie nieuznawanej przez normę językową, nowej wymowy głoski [ɫ]¹, w przeszłości charakterystycznej dla małej grupy nosicieli języka. We współczesnym języku bułgarskim ten „nowy” rodzaj artykulacji twardej spółgłoski [ɫ], podobny do bilabialnego [ɸ] lub niezgłoskotwórczego [ɸ]², szerzy się, zastępując zgodną z normą wymowę [t].

Zainteresowanie tym zjawiskiem pojawiło się w latach osiemdziesiątych XX wieku i trwa do dziś, mimo że nie jest ono aktywnie dyskutowane czy badane. W swoich pracach naukowych wspominają je językoznawcy Christo Choliołczew, Mara Georgiewa, Władko Murdarow, Wjara Najdenowa, Władimir Żobow, Stojan Burow, Jowka Tiszewa, Olha Ałbuł, Olha Soroka, logopeda Katerina Szterewa.

Ostatnio zjawisko to znacznie się nasiliło, mimo to nie doczekało się dotychczas odrębnego badania fonetycznego czy socjolingwistycznego i brak jest ogólnie przyję-

---

* Autorki wyrażają serdeczne podziękowania Pani Profesor Ewie Siatkowskiej i Panu Profesorowi Stanisławowi Borawskiemu za konsultacje i pomoc okazaną przy pisaniu niniejszego artykułu.

¹ Stosujemy tu polski zapis fonetyczny z zastrzeżeniem, że bułgarskie [ɫ], pod względem miejsca artykulacji alweodentalne, nie jest wprawdzie tożsame, ale bardzo bliskie artykulacyjnie polskiej spółgłosce oznaczonej tym symbolem.

² Użycie symbolu [ɸ] jest tu w pełni uzasadnione i oddaje artykulację tej głoski.

tego stanowiska w tej kwestii, którego potrzebują nie tylko bułgarscy językoznawcy, ale również ich koledzy – zagraniczni bułgariści.

Systematyczne obserwacje mowy Bułgarów pokazują, że zamiast głoski [ɫ] – zębowo-dziąsłowej pod względem miejsca artykulacji i bocznej pod względem sposobu artykulacji – pojawia się jej nowy wariant w następujących pozycjach:

– przed samogłoskami nieprzednimi [o], [y], [a], [ɤ] w nagłosie i śródgłosie wyrazów:

Ла- [ɫа], *-ла* [ɫа], np. w wyrazach *илагер, гласен, слава*; *Лѡ-* [ɫѡ], *-лѡ* [ɫѡ]³, np. w *слѣнце, преглѣтна, плѣтно*;

Ло- [ɫо], *-ло* [ɫо], np. w *предложение, колона*; *Лу-* [ɫу], *-лу* [ɫу], np. w *лудница, слушаме*;

– po wszystkich samogłoskach w wygłosie sylab lub wyrazów:

-ал [аɫ], p. w wyrazach *бал, квартал*; *-ол* [оɫ]: *колко, алкохол*; *-ѡл* [ѡɫ]: *аз съм българче*; *-ул* [уɫ]: *култ, булка*; *-ил* [иɫ]: *силно, билка*; *-ел* [еɫ]: *петел, приятелски*; *-’ал* [’аɫ]: *цяла, пня*; *-’ул* [’уɫ]: *люлка*.

Podobną niesylabotwórczą artykulację ma głoska charakterystyczna dla gwar zachodniej Bułgarii, co świadczy o tym, iż zjawisko może mieć podłoże dialektalne. Tzw. pernickie ł (bułg. *пернишко л*) pojawia się regularnie w każdym otoczeniu fonetycznym, w tym także przed samogłoskami przednimi, np. [p’iɥe sǎzɥeɥe] = *ниле със зеле*, pol. ‘kurczak z kapustą’. Nie jest ono podporządkowane wymowie „stołecznej”, gdzie zgodnie z normą powinien być realizowany zmiękczonego wariant fonemu /ł/, jak polskie [l] przed samogłoską [e]. Nosiciele języka bułgarskiego uznają półsamogłoskową artykulację przed samogłoskami przednimi za dialektalną i ta cecha wymowy jest często wykorzystywana w programach rozrywkowych dla osiągnięcia efektu komizmu.

Wśród bułgarskich językoznawców przeważa opinia, że niezgłoskotwórcza artykulacja głoski [ɫ] jest powszechnym błędem fonetycznym, który pojawia się u dzieci, a szczególnie często występuje u młodzieży. Taka wymowa szerzy się w mowie reporterów, korespondentów i dziennikarzy, na portalach społecznościowych (utrwalona na piśmie), w pracach pisemnych uczniów i studentów (Ch. Choliołczew, G. Padarewa, W. Murdarow, W. Najdenowa, W. Żobow, J. Tiszewa). Logopedzi skłonni są nazywać tę specyficzną cechę artykulacyjną defektem wymowy, używając terminu „lambdacyzm”, a językoznawcy, nauczyciele i wykładowcy, którzy się z nimi solidaryzują, nazywają to zjawisko „masowym lambdacyzmem”.

W językoznawstwie zjawisko to zostało po raz pierwszy zarejestrowane przez Choliołczewa w połowie lat 70. XX wieku w mowie uczniów szkół stołecznych,

³ Symbolem ѡ oznaczam bułgarską samogłoskę tylną, średniowysoką, zapisywaną jako ѡ.

studentów, spikerów, reporterów i korespondentów Radia Sofia. Uczony zauważa, że cecha ta ma charakter sporadyczny, ale szybko się rozpowszechnia wśród młodzieży⁴. Prognozy Choliołczewa dotyczące dynamiki procesu potwierdzają późniejsze badania Najdenowej, która pisze, że już na początku lat 80. XX wieku częstotliwość takiej artykulacji rośnie systematycznie i lawinowo, najczęściej w mowie najmłodszego wówczas pokolenia, będącego jeszcze w ławach szkolnych, w audytoriach akademickich, jak też działającego w innych sferach życia⁵. Dość szybko i z powodzeniem przejmują tę modną „wymowę” młodzi ludzie z prowincji, którzy świadomie lub intuicyjnie starają się przyswoić mowę mieszkańców Sofii, aby nie być odbieranymi jako „odmienni”, „wieśniacy”, „inni”. I tak ta innowacja fonetyczna staje się jednym z wyznaczników „stołeczności” i prestiżu w mowie. Gdy młodzież uniwersytecka zaczyna się realizować profesjonalnie w różnych dziedzinach, na przykład w szkolnictwie czy dziennikarstwie, przenosi swoje „modne”, „stołeczne” nawyki artykulacyjne do wszystkich zakątków kraju. W ten sposób modna wymowa zaczyna się szerzyć za pośrednictwem szkoły, uniwersytetu, telewizji i radia na terytorium całego kraju.

Na początku XXI wieku zjawisko to jest już powszechne. W 2004 roku w pracy *Głoski w języku bułgarskim* (*Звуковете в българския език*) znany bułgarski fonetyk, Żobow, odnotowuje zmianę, którą nazywa „zmianną spółgłoski bocznej [ɬ] u młodszego pokolenia”. W „mowie Bułgarów w wieku poniżej trzydziestu lat – pisze autor – twarda boczna wymowa spółgłoski [ɬ] jest już prawdopodobnie rzadkością”⁶. Według jego obserwacji: „zaledwie około 10-15% studentów filologii bułgarskiej na Uniwersytecie Sofijskim wymawia lateralną spółgłoskę [ɬ]”⁷. Systematyczne obserwacje Tiszewej również świadczą o tym, że 50-70% studentów mówi [ʊoʃ], [ʊak], [ʊək] (*лош, лак, лак* – pol. ‘zły, lakier, łuk’)⁸, choć w tych pozycjach fonem /ɬ/ powinien być realizowany jako [ɬ]. Profesor Burow w jednej ze swoich wypowiedzi na ten temat konstatuje, że „w języku bułgarskim coraz wyraźniej rysują się dwa warianty artykulacji [ɬ]: labio-welarny, a nawet welarny, bliski spółgłosce [ʊ] w gwarze sofijskiej i w znacznej części zachodniej Bułgarii, i tradycyjny, alweodentalny w Bułgarii Wschodniej i Środkowej”⁹.

⁴ Ch. Choliołczew, *Za reczta na goworitelite, redaktorite, report'orite, i korespondentite na radio Sofija*, [w:] *Problemi na bylgarskata kniżowna recz*, Sofija 1974, s. 32-33.

⁵ W. Najdenowa, *Jedna „modna” tendentsija na foneticzno rawniszczte w sywremennija bylgarski jezic (nova fonema ili prehodna moda)*, [w:] *Nauczni trudowe, Filologiji*, t. 36, kn. 1, Płowdiw 1998, s. 198.

⁶ W. Żobow, *Zwukowete w bylgarskija jezic*, Sofija 2004, s. 65.

⁷ *Ibidem*, s. 65.

⁸ J. Tiszewa, *Pyłnijat czlen ne e naj-golamoto merilo za gramotnost. Interwju na Wasilena Dotkowa*, http://www.dnevnik.bg/intervju/2012/05/24/1833771_iovka_tisheva_katedra_po_bulgarski_ezik_v_su_pulniiat/, [dostęp: 13.12.2014].

⁹ S. Burow, *Dwe normi na bylgarskata ustna kniżowna recz*, <http://liternet.bg/publisz28/stoianburow/dwe-normi.htm>, [dostęp: 23.02.2015].

Pojawiły się dziesiątki forów, na których zainteresowani omawiają problemy związane z wymową głoski [ɨ], wypowiadają swoje opinie na temat tej innowacji. Właśnie materiały z forów internetowych oraz bezpośrednie obserwacje mowy współczesnej młodzieży bułgarskiej pozwalają wyciągnąć wniosek, że bułgarskie ucho rzadko rejestruje nową artykulację tej głoski. Jak zauważa w swoich publikacjach Murdarow¹⁰, można to wyjaśnić faktem, że zwykle i rodzice tych młodych ludzi wymawiają tę głoskę w taki sam sposób, tak też mówi wielu nauczycieli w szkołach, znane osobistości publiczne i przez to młodzież nie zauważa „odmienności” głoski. Według naszych obserwacji wyraźny kontrast między „starą” a „nową” artykulacją głoski można zauważyć w produkcjach filmowych, na przykład w nowych bułgarskich filmach panuje już nowa wymowa, natomiast w dubbingach – wymowa normatywna.

Na początku XXI wieku niektórzy językoznawcy zaczynają się niepokoić i zwracać uwagę na ten ortoepiczny problem. Uczeni Murdarow¹¹ i Padarewa¹² są zdania, że konieczne jest większe zaangażowanie w korygowanie nieprawidłowej artykulacji, ponieważ istnieje zagrożenie, że stanie się ona typowa dla bułgarskiego systemu fonetycznego, a stara artykulacja [ɨ] będzie traktowana jako wyjątek. Należy tu odnotować, że już w latach 80. XX wieku pojawiły się w Bułgarii próby opanowania tego zjawiska. W szkolnym poradniku ortopedii języka bułgarskiego z 1983 roku autorka Georgiewa omawia prawidłową artykulację spółgłoski [ɨ] i proponuje metody korygowania „błędnej” wymowy za pomocą specjalnych ćwiczeń¹³, jednak jej propozycja nie doczekała się aktywnego wsparcia. Obecnie część językoznawców, między innymi Tiszewa, uważa, że „bitwa ta – o wymowę [ɨ] – jest przegrana, jest to po prostu wskaźnik wieku mówiącego”¹⁴. Inni są nastawieni bardziej optymistycznie, ale czas pokaże, jak będzie przebiegał rozwój artykulacji tej głoski.

Proces szerzenia się nowego niezgłoskotwórczego [ɥ] i jego współistnienie z zębowo-dziąsłową spółgłoską [ɨ] może trwać dłuższy czas. Jako dowód na potwierdzenie tej tezy możemy przytoczyć historię zmiany artykulacji spółgłoski [ɨ] w języku polskim. Zmiana ta, zwana wałczeniem, pojawiła się w XVI-XVII wieku. Jak zauważył Zenon Klemensiewicz, jeden z najstarszych przykładów tego zjawiska odnotowuje Aleksander Brückner w *Księgach peregrynackich* (1584-1587) Macieja Rywockiego i cytuje go w swoim *Słowniku etymologicznym* w haśle *Narzeczka*¹⁵. Zdaniem badaczy o pojawieniu się nowej artykulacji świadczą zapisy w starych dokumentach

¹⁰ W. Murdarow, „*Suadkata*” *detska recz*, [w:] *99 jezиковi syweta*, Sofija 2007, s. 23-24.

¹¹ W. Murdarow, *Bołnoto l.*, [w:] *99 jezиковi syweta*, Sofija 2006, s. 57-58.

¹² G. Padarewa, *Za (ne)spazwaneto na prawogowornata norma w medijite*, [w:] *Godisznik na Filologiczeskija fakultet*, t. 7, JuZU „Neofit Riłski” 2009, s. 274-280.

¹³ M. Georgijewa, *Prawitna i zwuczna bylgarska recz*, Sofija 1983, s. 26-27.

¹⁴ J. Tiszewa, *op. cit.*

¹⁵ Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, Warszawa 1974, s. 296.

*okoo/około, pszezeg nau, poutory*¹⁶. W *Ortographii polskiej* Jan Kochanowski nazwał tę głoskę *ł barbarum*¹⁷.

Upowszechnienie się nowej artykulacji [ɫ] jako [ɥ] przypada na dobę nowopolską, a dokładniej – na lata 80. XVIII wieku. Początkowo taka wymowa była traktowana jako „prostacka”, „potoczna”, „wiejska”, „nieprawidłowa” i „nienormatywna”, ale mimo to już w wiekach XVIII i XIX jest coraz częstsza i wreszcie ustala się w języku literackim (ogólnopolskim). Na przełomie XIX i XX wieku wymowa [ɫ] jako [ɥ] zostaje uznana za poprawną w mówionych stylach języka literackiego (ogólnopolskiego), taka artykulacja dominuje również w dialektach polskich¹⁸.

„Stara” wymowa zachowuje się przede wszystkim we wschodnich regionach Polski, u mieszkańców Kresów, oraz na południu kraju (na pograniczu polsko-czeskim i polsko-słowackim), inteligencja i arystokracja również unika „nowej” wymowy, uważając „starą”, przedniojęzykowo-zębową, za bardziej elegancką. Taka wymowa, zwana sceniczną, jest kultywowana i zachowana na scenach teatralnych.

W *Prawidłach poprawnej wymowy polskiej*, które wychodzą w Krakowie w 1930 roku, stwierdza się, że na scenie dominuje i dopuszczalne jest jedynie przedniojęzykowo-zębowe [ɫ], ale już w 1931 roku Henryk Gaertner w *Gramatyce współczesnego języka polskiego*¹⁹ pisze, iż połowa Polaków wymawia klasyczne [ɫ], a druga połowa – niezgłoskotwórcze. Pokazuje to, że w polskiej praktyce językowej zaczynają współistnieć dwie artykulacje: przedniojęzykowo-zębową wymowa [ɫ] pozostaje jako „wzorcowa” dla języka teatru i kina, podczas gdy w języku mówionym dominuje niesylabotwórcze [ɥ]. Ten stan rozchwiania normy językowej doskonale ilustrują wspomnienia profesor Ewy Siatkowskiej:

Kiedy mój ojciec przed laty studiował polonistykę w Warszawie, bezwzględnie wymagano wymowy pierwszej (tj. [ɫ] – objaśnienie autorek). Prof. Stanisław Szober w latach 30. XX wieku nikomu nie zaliczył gramatyki języka polskiego, jeśli mówił [ɥapa] z u niezgłoskotwórczym. I ojciec całe życie miał piękne przedniojęzykowo-zębowe Ł, a cała rodzina mówiła u niezgłoskotwórcze²⁰.

Przez długie lata „stare” [ɫ] utrzymywano sztucznie w wyższych szkołach teatralnych, gdzie młodych aktorów uczono normatywnej wymowy. W *Podstawach polskiej*

¹⁶ *Ibidem*, s. 296.

¹⁷ *Ortographia polska* ukazała się po raz pierwszy w roku 1592 we Lwowie jako część podręcznika gramatyki języka polskiego *Methodicae grammaticae libri quatuor* Jana Ursynusa.

¹⁸ *Walczenie. Gwary polskie. Przewodnik multimedialny*, red. H. Karaś, <http://www.gwarypolskie.uw.edu.pl>, [dostęp: 12.03.2015].

¹⁹ H. Gaertner, *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, cz. I: *Głosownia*, Lwów-Warszawa 1931, s. 7.

²⁰ Z prywatnej korespondencji profesor Ewy Siatkowskiej z Olhą Ałbuł.

wymowy scenicznej z 1975 roku Danuta Michałowska²¹ z krakowskiej Państwowej Wyższej Szkoły Teatralnej szczegółowo opisuje artykulację głosek, zwłaszcza [ɫ], i uzasadnia konieczność zachowania klasycznej wymowy wzorcowej, co nie pozwala na przerwanie tej tradycji artykulacyjnej. Jej zdaniem (i my jesteśmy skłonne zgodzić się z autorką) tradycyjna wymowa jest wyraźniejsza, ale stopniowo, gdy scenę opuszczają aktorzy starszej generacji, w teatrze i kinie zaczyna dominować nowa artykulacja. Odnotowują to normatywne słowniki ortoepiczne z lat 70. XX wieku. Na przykład w *Słowniku wymowy polskiej* z 1977 roku stwierdza się, że w wymowie Polaków występują dwa warianty artykulacyjne, przy czym wymowa niezgłoskotwórcza z powodzeniem wypiera przedniojęzykowo-zębową realizację fonemu /ɫ/, która zachowała się tylko w niektórych regionach przy wschodnich granicach Polski²². W 1979 roku Zdzisław Stieber zauważa, że proces zmiany artykulacji [ɫ] zakończył się²³. Obecnie współistnieją dwa rodzaje artykulacji: podstawowy wariant to niezgłoskotwórcze [ɥ], a poboczny – przedniojęzykowo-zębowe [ɫ]. Ten ostatni jest uważany za archaiczny, dialektalny, a tym samym pierwotna spółgłoskowa wymowa [ɫ] jest już odbierana jako „wiejska” i „niemodna”.

Historia języka polskiego daje podstawy sądzić, że podobnie może się rozwijać sytuacja w języku bułgarskim. Biorąc pod uwagę lawinowy wzrost częstotliwości zjawiska, uważamy, iż proces zmiany cech fonetycznych głoski [ɫ] nie może być zahamowany. Przy takiej dynamice zjawiska w języku bułgarskim ten nowy wariant, bez relewantnych cech fonetycznych i fakultatywny (lub indywidualny), może się stać podstawowym i dominującym, stary zaś może zająć jego miejsce i być uważany za archaiczny. Jakikolwiek będzie dalszy rozwój tego procesu, uważamy za konieczne odnotowanie i opis nowych cech artykulacyjnych głoski [ɫ] w literaturze naukowej i dydaktycznej.

Przekład Wirginia Mirosławska

Bibliografia

- Burow S., *Dwe normi na bylgarskata ustna kniżowna recz*, <http://liternet.bg/publisz28/stoian-burow/dwe-normi.htm>, [dostęp: 23.02.2015].
- Choliołczew Ch., *Za reczta na goworitelite, redaktorite, report'orite, i korespondentite na radio Sofija*, [w:] *Problemi na bylgarskata kniżowna recz*, red. nauk. L. Andrejczin, Sofija 1974, s. 30-37.

²¹ D. Michałowska, *Podstawy polskiej wymowy scenicznej. Skrypt przeznaczony dla studentów wyższych szkół teatralnych*, Kraków 1975, s. 31-33.

²² *Słownik wymowy polskiej*, red. nauk. M. Karaś, M. Madejowa, Warszawa-Kraków 1977, s. 15.

²³ Z. Stieber, *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*, Warszawa 1979, s. 90.

- Gaertner H., *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, cz. I: *Głosownia*, Lwów-Warszawa 1931.
- Georgijewa M., *Prawilna i zwuczna bylgarska recz*, Sofija 1983.
- Klemensiewicz Z., *Historia języka polskiego*, Warszawa 1974.
- Michałowska D., *Podstawy polskiej wymowy scenicznej. Skrypt przeznaczony dla studentów wyższych szkół teatralnych*, Kraków 1975.
- Murdarow W., „Suadkata” *detska recz*, [w:] *99 jezickowi syweta*, Sofija 2007, s. 23-24.
- Murdarow W., *Bołnoto l.*, [w:] *99 jezickowi syweta*, Sofija 2006, s. 56-58.
- Najdenowa W., *Jedna „modna” tendentsija na foneticzno rawniszczce w sywremennija bylgarski jezik (nowa fonema ili prehodna moda)*, [w:] *Nauczni trudowe, Filologiji*, t. 36, kn. 1, Płowdiw 1998, s. 197-200.
- Padarewa G., *Za (ne)spazwaneto na prawogowornata norma w medijite*, [w:] *Godisznik na Filologiczeskija fakultet*, t. 7, JuZU „Neofit Riłski” 2009, s. 274-280.
- Słownik wymowy polskiej*, red. nauk. M. Karaś, M. Madejowa, Warszawa-Kraków 1977.
- Stieber Z., *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*, Warszawa 1979, s. 90.
- Tiszewa J., *Pyłnijat czlen ne e naj-golamoto merilo za gramotnost. Interwju na Wasilena Dotkowa*, http://www.dnevnik.bg/intervju/2012/05/24/1833771_iovka_tisheva_katedra_po_bulgarski_jezik_v_su_pulniiat/ [dostęp: 13.12.2014].
- Walczenie. Gwary polskie. Przewodnik multimedialny*, red. H. Karaś, <http://www.gwary-polskie.uw.edu.pl> [dostęp: 12.03.2015].
- Żobow W., *Zwukowete w bylgarskija jezik*, Sofija 2004.

Bułgarsko-polskie paralele w rozwoju systemu fonetycznego – wymowa spółgłoski [ɬ]

Streszczenie: W tym artykule omówiono bardzo ciekawy proces w bułgarskim systemie fonetycznym - zmiany artykulacji alweodentalnej spółgłoski [l] jako [ɬ]. Podobne procesy miały miejsce także w języku polskim, gdzie doprowadziły do zmian w systemie spółgłosek w języku polskim.

Słowa kluczowe: język bułgarski, język polski, spółgłoska [ɬ]

Bulgarian-Polish parallels in the development of phonetic system: The pronunciation of the consonant [ɬ]

Summary: This article examines a very interesting process in the Bulgarian phonetic system, i.e. changes in the articulation of the alveolar-dental consonant [l] as [ɬ]. The comparative study shows that a similar process has taken place in the Polish language, leading to changes in its consonantal system.

Key words: the Bulgarian language, the Polish language, the consonant [ɬ]